

„Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou

Roman Doušek

DOI: 10.21104/CL.2021.1.02

“The Opening of the Wells”: The Legitimizing Frames of a Ritual Revitalized in the 1970s in the Žďár nad Sázavou District

Abstract

In the late 1970s, Czech society was becoming increasingly aware of the worsening environmental situation. Officials in the Žďár nad Sázavou district agreed to begin revitalizing the “Opening of the Wells” ritual to educate people about environmental problems and as a partial solution to them. This paper examines how this revitalization occurred, focusing on the conceptual framework meant to legitimize this project (the topoi selected, collective memory, ideological proclamations) and ensure its continuation. Studying attempts to make local authorities hold “Opening of the Wells” ceremonies in the villages of this district also allows us to examine how certain mechanisms of power worked during the Communist era. It also helps us better understand how environmental issues were dealt with at the district level.

Key words

Opening of the Wells, 1970s, revitalization, ritual, environment, Žďár nad Sázavou district

Acknowledgment

Studie je výstupem z projektu Grantové agentury České republiky (GA19-10734S) Konstrukty vesnice. Postkoloniální přístup k poznání české společnosti 70. let 20. století.

Contact

PhDr. Roman Doušek, Ph.D., Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Czech Republic; e-mail: dousek@phil.muni.cz

Jak citovat / How to cite

Doušek, Roman. 2021. „Otvírání studánek“. Legitimizační rámce slavnosti revitalizované v 70. letech 20. století v okrese Žďár nad Sázavou. *Český lid* 108, 29–50. <https://doi.org/10.21104/CL.2021.1.02>

Úvod

Únorový převrat roku 1948 vyvolal v české společnosti hluboké změny, které se nevyhnuly ani zaběhnutému kalendáři svátků. Některé z nich postihlo rušení, jiné nový režim ovládnul a začlenil do svého vidění světa. Současně ale zaváděl a povoloval řadu svátků nových, u nichž kladl důraz na připomínání svého výkladu dějin i hodnot. Takové svátky probíhaly s rozdílnou mírou ritualizovaných oslav – od připomenutí v tisku, relace v místním či státním rozhlase a nástěnkové kampaně, až po komplexní slavnosti s účastí veřejnosti. A právě okolnosti vzniku jedné z takových slavností, otvírání studánek v 70. letech minulého století na Žďársku, sleduje tento text.

Deklarovaná spojitost otvírání studánek s tradiční lidovou kulturou nás přivádí k problematice revitalizace kultury jako vědomé konstrukce, při níž aktéři symbolicky využívají historické/tradiční prvky. Prvotní zájem antropologů o tuto oblast se datuje do 40. let minulého století (Linton 1943: 230). Navazující výzkumy směřovaly častěji do prostředí komunitně uspořádaných populací (*Gemeinschaft*). V moderních společnostech (*Gesellschaft*) revitalizaci reflektoval od 60. let 20. století zejména výzkum folklorismu, později se přidali i historikové prostřednictvím pojmu *invented tradition* (Hobsbawm 2000: 1). Odkaz na tuto badatelskou linii není náhodný. Následující text se k ní prostřednictvím své výzkumné perspektivy hlásí. Oproti dnes preferovaným tématům studia obřadů, které leží v oblastech chování během tzv. performativních aktů, jejich dopadu a efektivity (srov. Šima 2017), se totiž zaměřuje na odlišné otázky. Revitalizaci slavnosti nazírá jako sled historických událostí, zrcadlících řadu dobových skutečností. A právě ty vedle samotné slavnosti činí předmětem svého zájmu.

1/ Hlavní výzkumná otázka se tak ptá, jakým způsobem byl v relevantním sociálním segmentu vysvětlován vznik slavnosti otvírání studánek a jak byla opodstatněna její následná existence. Předmětem svého zájmu tedy činí různé legitimizační rámce, jimiž jsou rozuměny dobové a lokálně platná, ke slavnosti vztahovaná schémata, konstrukty, které – jak uvidíme – zahrnovaly vybraná topoi, části kolektivní paměti, ale také ideologické proklamace. Je nutné připomenut, že platnost takových legitimizačních rámců stála na kombinaci sociálního konsenzu a mocenské sankce a nelze v dobové komplexní společnosti očekávat jejich všeobecnou akceptovatelnost či dokonce osvojenost.

Vedlejší výzkumné otázky sledují již vybrané úseky historického kontextu revitalizace.

2/ Komunistickým svátkům, stejně jako všem svátkům v moderních společnostech, musíme přisoudit mocensko-kognitivní význam (Lukes 1975: 301–305). Vedle znázornění sociální hierarchie a vnucování ideologických

východisek režimu (to se týká také při revitalizaci využívaných legitimizačních rámců) slavnosti představovaly způsob, jímž byly reflektovány některé z aktuálních společenských problémů, v našem případě zhoršujícího se životního prostředí. Sledování revitalizace slavnosti s jasným účelovým zakotvením nás tak přivede do doby počátku zájmu o ekologii v okresních strukturách moci (Hobsbawm 2000¹⁵: 12).

3/ Snaha revitalizovat otvírání studánek ve všech obcích okresu Žďár nad Sázavou nám ale také odhalí specifický výsek lokálních mechanismů a možností moci.

Tyto tři oblasti zájmu – tedy legitimizační rámce slavnosti, její účel i mechanismy moci, které se jí snažily prosadit – spolu souvisí. Ve své synergii totiž velmi významně ovlivňovaly samotné etablování slavnosti mezi obyvateli i její konkrétní podobu v obcích okresu.

4/ Poslední výzkumná otázka se ptá po historických okolnostech revitalizace otvírání studánek. Etnologie by totiž neměla rezignovat na snahu o co nejhlubší poznání českých festivit. V tomto případě se navíc jedná o historický kontext slavnosti, která je na některých místech českých zemí dosud konaná.

Východiska

Otvírání studánek v tradiční lidové kultuře

Při revitalizaci otvírání studánek hrály klíčovou roli inspiračního zdroje obřady tradiční lidové kultury spojené s čištěním pramenů. Etnografické záznamy konce 19. a začátku 20. století torzovitě zachycují různorodé formy takových obřadů v několika oblastech (v jižních Čechách, na humpoleckém Zálesí, v okolí Prahy), ale také v jednotlivých lokalitách východních Čech a západní Moravy. Spojovalo je čištění pramene, prosperitní vrstva obřadu (zajištění pitné vody pro následující rok, či vody v době sucha) a hlavní role dívek – panen. Při vědomí různé míry dokumentace můžeme hovořit o variantách: s postavou a případnou volbou krádky, specifickou úpravou akterek, vhazováním předmětů do studánky, následnou koledou i zvláštní taneční zábavou či bez nich, v různých termínech konání a odlišnou mírou magického, ale více náboženského obsahu (zejména ve spojitosti s mariánským kultem) – od modliteb přes písně až po zapalování hromničních svící. Co je pro nás podstatné, dostupná literatura nezaznamenává obřad na Žďársku.¹

1 Neurčitá připomínka existence otvírání/čištění studánek v Bohdalově a Rudolci se objevuje v souvislosti s revitalizací slavnosti. SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis vedoucí Odboru kultury ONV z 6. 7. 1976, nefol. Stejně tak bez podrobností píše o výskytu tohoto „pěkného zvyku“ na Vysočině Vlasta Göttingerová (Göttingerová 1984: 6).

Otvírání studánek v umění

Za přenesením tématu otvírání studánek na Žďársko stál básník Miroslav Bureš (1909–1968). Tomu se dostal do rukou literárně zpracovaný popis zvyku otvírání studánek z Vlčkova (okres Svitavy) od Josefa Karla.² Bureš motiv přebásnil a přemístil z Litomyšlska na Vysočinu, do okolí Třech Studní (okr. Žďár nad Sázavou), k nimž měl osobní vztah stejně jako Bohuslav Martinů (1890–1959), jemuž *Píseň o studánce rubínce* na výzvu Františka Popelky (1908–1989) z poličského muzea poslal. Martinů text upravil, přejmenoval na *Otvírání studánek* a zhudebnil do kantáty (1955) (Zouhar – Coufalová 2017: 28, 34, 43). Již v roce 1956 vznikl krátkometrážní film *Otvírání studánek* režiséra Alana Františka Šulce (1909–1992) s recitací Burešovy básně a hudbou Bohuslava Martinů, v němž vystupovaly děti z obcí Fryšava, Kadov, Samotín a Tři Studně (vše okr. Žďár nad Sázavou) (*Otvírání...*). Film znal Alfréd Radok (1914–1976), který na základě stejné látky připravoval pro rok 1960 multimediální pásmo v Laterně magice. Jeho (obnovená) premiéra se ale mohla konat až v roce 1966 (Kaňka 2004).

Otvírání studánek ve folklorním hnutí a prezidentská návštěva Žďárska v roce 1970

V této době nalezlo otvírání studánek své ohlasy také ve folklorním hnutí. Na přelomu 50. a 60. let vzniklo stejnojmenné pásmo pod vedením Vlasty Götzingerové (1919–2012) v souboru Vysočina v Račíně (okr. Žďár nad Sázavou). Götzingerová při jeho tvorbě využívala různé dokumentované hry a zvyky, stejně jako zužitkovávala kreativitu dětských členů souboru. Na choreografii pásma měly vliv také rady Zdenky Jelínkové i místních pamětnic (Götzingerová 1984: 7, 9–12, 16; Schauerová 2006). Po svém odchodu do Rokytna (okr. Žďár nad Sázavou) Götzingerová **pásmo nacvičila také s nově založeným souborem Horáček**. Ten *Otvírání studánek* předvedl mj. v roce 1970 při vyhlášení Chráněné krajinné oblasti (dále CHKO) Žďárské vrchy u Stříbrné studánky na Žákově hoře (Soudruh... 1970). Akce se účastnil v rámci své návštěvy Žďárska také prezident a dlouholetý poslanec Národního shromáždění za okr. Žďár nad Sázavou Ludvík Svoboda. Vystoupení národopisného souboru prezidenta okouzlo. Na setkání s dětmi i jejich učitelkou dojatý prezident pásmo srovnával s písní *Kde domov můj* (Götzingerová 1984: 16–17). Takový úspěch pásma neměl být zapomenut.³

2 Ve Vlčkově v této souvislosti vznikly v roce 1983 hudební slavnosti „Putování za studánkami“ (*Putování...* 2019).

3 *Otvírání studánek* se v této době dočkalo ze strany dětských souborů (např. Macková 1961) či souborů mládeže (např. Zedníková 1957) i jiného, konkrétně pěveckého zpracování.

70. léta a ekologický problém – poptávka po nové slavnosti

Vystoupení na Žákově hoře spojilo téma otvírání studánek s ochranou přírody a předznamenalo okolnosti a účel revitalizace stejnojmenné slavnosti o několik let později. Komunistickým režimem prosazovaná industrializace a zemědělská velkovýroba, stejně jako doprovodné jevy obecné modernizace, způsobovaly v české krajině řadu negativních jevů. Uvědomění si této skutečnosti ve společnosti přinesla již 60. léta, s intenzivnější reflexí problému se setkáváme od začátku následujícího decennia. Snahy o ovládnutí životního prostředí z 50. let tak začaly pomalu střídat opatrné snahy o péči a jeho ochranu,⁴ i když oba tyto procesy již dříve koexistovaly a nalézáme je v kontinuitách mnohvrstevnatého přístupu k životnímu prostředí, který sledujeme v průběhu celého 20. století (Olšáková – Janáč 2018: 17).

Požadavky na ochranu životního prostředí, které začalo být chápáno jako faktor spoluurčující životní úroveň obyvatelstva (např. Sova 1978: 25), zaznívaly na sjezdech ÚV KSČ (Směrnice... 1976). Zde byly nastavovány programové linie společenského vývoje, které se stávaly „jasnou politickou směrnicí pro systematické a plánovitě řešení péče o životní prostředí“ (Blecha 1980). Ústřední závěry přebíraly krajské a okresní organizace KSČ, odkud byly implementovány do politiky KNV a ONV.

Na místní úrovni státní správy se začínáme s požadavkem péče o životní prostředí v mezích dobového chápání a aktuálních ekonomických a politických limitů setkávat právě od začátku 70. let. Například ONV Blansko zahrnul kapitolu „životní prostředí“ do propozic pro tvorbu volebních programů jednotlivých národních výborů pro léta 1971–1975. Navrhované programové body měly vést k úpravě veřejného prostoru měst a vesnic, jako byly návsi, parky, chodníky, stejně jako body zapojující občany a místní podniky do intenzivnější péče o své objekty a například předzahrádky.⁵ Postupem doby začali místní představitelé MNV tyto požadavky akceptovat a zahrnovali oblast životního prostředí do svých volebních programů. Ve stejné době vedl tlak z ONV také k zahrnutí problematiky do Jednotných plánů kulturně výchovné činnosti (dále JPKVČ), které vymezovaly a záro-

4 Na legislativní úrovni se ochrany životního prostředí v této době týkaly např. zákony o zdraví, ochraně půdy, ovzduší a vod či zákony na ochranu přírody (zakládající chráněná území) z roku 1956. Představa sjednoceného zákona o ochraně životního prostředí se objevila až na konci 70. let. K jeho přijetí však došlo až v roce 1991 (Kružíková 2009: 652–669).

5 SOkA Blansko, MNV Sýnalov, kart. 2, inv. č. 23. Zásady pro vypracování volebních programů za oblast národních výborů na volební období 1971–1975, fol. 3.

veň evidovaly veškeré veřejné sociální aktivity v obcích.⁶ Osvětová činnost přinášela výsledky a nesporně činila obyvatele k problematice citlivější. Doplňovala obraz ekologické devastace krajiny, kterou mohli ve svém okolí pozorovat⁷ (viz níže). Taková senzitivita však byla pochopitelně individuální, podmíněná mnoha faktory.⁸

Starost o životní prostředí přibližovala režimní politiku požadavkům skupin ochránců přírody. Ty se od 19. století zaměřovaly na prosazování zřizování a udržování chráněných částí přírody, respektive ochranu živočišných a rostlinných druhů. Teprve později se přidávala snaha o ochranu přírodních zdrojů a přírody jako celku (Čeřovský 1965: 12, 80 an.). Organizace státní ochrany přírody vedla v této době po dvou liniích: Jako odborný a metodicko-poradenský orgán vznikla v roce 1958 struktura Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody. Výkonnými orgány však byly výše zmiňované KNV a ONV, respektive jejich odbory kultury (Čeřovský 2012: 68; Grabmüller a kol. 1970: nestr.). Také zde, na Odboru kultury ONV Žďár nad Sázavou, má svůj původ snaha o revitalizaci slavnosti otvírání studánek jako kognitivního nástroje k identifikaci ekologického problému povrchových zdrojů vody v okrese. Ve svém poslání tak slavnost zapadla do oblasti ekologické výchovy, jednoho ze základních pilířů činnosti ekologů (Čeřovský 2012: 76–79). V tomto prostředí také mohli pracovníci ONV čerpat další inspiraci pro samotnou revitalizaci.⁹ Již v roce 1965 totiž zařadil Dům československých dětí na Pražském hradě do svého programu Otvírání zahrad jako slavnost vítání jara vycházející z otvírání studánek (Husník 1966). Z první poloviny 70. let pak máme zprávy o otvírání studánek v prostředí ekologické mládeže severní Moravy a Slezska (Olšanská 1974).¹⁰

6 Např. SOkA Žďár nad Sázavou, MNV Víř, kart. 5, inv. č. 122. Jednotný plán kulturně výchovné činnosti na rok 1976 z 11. 12. 1975, fol. 29.

7 Např. herálecký kronikář (okr. Žďár nad Sázavou) v roce 1981 připojil k zápisu o sázení remízků hodnocení: „*Tato činnost přispívající k ochraně přírody a k zlepšování životního prostředí je v současné době velmi potřebná. Kéž by jí bylo více i jinde!*“ Obecní úřad Herálec. Kronika obce Herálec III, s. 29.

8 Z vyjádření představitelů MNV často vyplývá jistá bezzubost jejich moci tváří v tvář pasivitě občanů při plnění rozličných plánů a úkolů, které se v našem případě týkaly ukládání domovního odpadu, pobíhání domácího zvířectva po vsi, úklidu veřejného prostranství či jiných brigád. SOkA Žďár nad Sázavou, MNV Fryšava, kart. 3, inv. č. 73. Projev z r. 1983, fol. 27.

9 Pokud odkazy na prezidentskou návštěvu v roce 1970 a vystoupení folklorního souboru Horáček v materiálech ONV nalézáme, zmínky o jiných inspiračních zdrojích nikoliv.

10 Později, v roce 1978, je akce „Otvírání studánek“ v prostředí ekologického hnutí mládeže Brontosaurus hodnocena jako „rozvíjející se“ (Janča 1979: 52). Viz níže.

Revitalizace „Otvírání studánek“ na Žďársku

Lokální slavnosti v roce 1976

Za účelem osvětové činnosti a řešení konkrétních nedostatků režim s oblibou používal dobrovolnické akce, soutěže či slavnosti, jimž předcházely intenzivní přípravy. Otvírání studánek nabývalo postupně všech těchto forem. V březnu 1976 inicioval Odbor kultury ONV Žďár nad Sázavou v obcích okresu jarní ekologickou akci pod názvem „Za krásnější obce a jejich okolí“, která se konala v rámci Dnů ochrany přírody. Akci zaštitil OV KSČ a označil ji za příspěvek k XV. sjezdu KSČ. Na všechny národní výbory v okrese byla doručena výzva k vyčištění a zpevnění studánek v okolí obcí. Brigádnickou část měly národní výbory podle možností doplnit kulturním programem, na němž se měly podílet místní školy. Odbor kultury navrhoval „navázat na tradice Čištění studánek na Vysočině, kterou krásně zhudebnil B. Martinů, a uspořádat v každé obci rovněž kulturní program (zpěv, recitace, hry, slavnosti)“.¹¹ V obdobném smyslu informoval jednotlivé školy okresní Odbor školství, výzvu k akci publikoval také tisk (Ak 1976).

Akce se nakonec konala v celkem 17 ze 150 obcí okresu (tedy i těch sloučených, podle jednotlivých MNV) a vedla k vyčištění 79 studánek (z toho 63 v původním požadovaném termínu).¹² Vyhodnocena byla na setkání u Stříbrné studánky na Žákově hoře.¹³

Jak umožňovala výzva, průběh akce se odvíjel od místních podmínek – například v Dolních Loučkách žáci místní školy vyčistili studánku a následně byli „poučeni“ „o tradici ‚Otvírání studánek‘ na Žďársku a o nutnosti starat se o životní prostředí“.¹⁴ Na jiných místech proběhla pouze brigáda bez navazujícího programu, do níž se zapojili požárníci, pracovníci JZD, ale i běžní občané. Jako „úspěšná akce“ bylo čištění studánek hodnoceno v Ubušínku. Součinností občanského výboru a ZDŠ zde byly vyčištěny 4 studánky. Díky iniciativě ředitelky místní školy se následně konaly dva kulturní programy za účasti všech žáků i dětí předškolního věku.¹⁵ Zdejší akce vzbudila zájem a opakovaný program natáčela Československá televize.¹⁶

11 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Výzva ONV – odboru kultury všem NV, 1976, nefol.

12 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Soupis MNV zapojených do akce Čištění studánek v roce 1976, nefol.

13 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis vedoucí odboru kultury ONV z 6. 7. 1976, nefol.

14 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Otvírání studánek – průběh v Dolních Loučkách, nefol.

15 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MNV Sulkovec z 13. 5. 1976, nefol.

16 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MNV Sulkovec z 15. 8. 1976, nefol.

Odborem kultury ONV vyžádané zprávy o průběhu čištění studánek nás informují také o dosavadní péči o místní prameny ze strany pionýrů či místních občanů, kteří je využívali jako zdroj pitné vody. Dostává se nám však i zpráv o melioracemi zničených studánkách, a tedy bezpředmětnosti plánované akce.¹⁷

Lokální slavnosti v roce 1978

Po roční pauze vyhlásil Odbor kultury ONV Žďár nad Sázavou novou kampaň, která čerpala z 30. výročí únorového převratu. „Studánky“ byly na návrh Odboru organizačního i kultury ONV zahrnuty mezi masové politické akce pro první pololetí roku.¹⁸ Pracovníci Odboru kultury se opět obrátili na národní výbory v okrese s výzvou, aby se v součinnosti se školami, pionýrskými organizacemi a jednotlivými složkami Národní fronty (dále NF) zapojily do akce čištění studánek v rámci „zvelebování životního prostředí“. Výzva se ale od předchozí lišila. Lokální slavnosti, či obecněji akce, měly předcházet celookresnímu vyhodnocení soutěže. Veřejné „morální ocenění“ zapojených obcí, jak proběhlo v roce 1976 u Stříbrné studánky, mělo být formalizováno do nově založené, respektive revitalizované celookresní slavnosti zaštitěné dvěma legitimizačními rámci – tradiční lidovou kulturou a osvobozením v roce 1945, jak dokládá dobová narace:

„S příchodem jara byl na Vysočině tradiční zvyk Otvírání studánek. V prvních májových dnech, kdy tento zvyk byl slavnostně uskutečňován, přišla do naší země v roce 1945 svoboda. Vrátil se nový život, jehož symbolem byla vždy pramenitá voda. Symbol svobody a nového života se spojil 5. května 1945 v Pražské povstání. Na počest tohoto významného výročí chceme obnovit tradici Otvírání studánek a to vždy 5. května každého roku, letošním rokem počínaje.“¹⁹

Místní ohlasy na výzvu i samotná realizace čištění studánek v obcích okresu byly opět různé. Tentokrát se zapojilo již 45 MNV a vyčištěno bylo cca 190

17 SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Zprávy z jednotlivých MNV o akci Čištění studánek z průběhu roku 1976, nefol.

18 SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Národní fronta, kart. 28, inv. č. 312. Zabezpečení propagační a agitační činnosti k 30. výročí Února a roku 1978 a plán hlavních masově politických akcí na I. pololetí 1978 v podmínkách NV v okrese a následné usnesení Rady ONV, fol. 9–10.

19 SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Výzva ONV – odboru kultury všem NV z 10. 3. 1978, nefol.

studánek.²⁰ Průběh akce odrážel přístup lokálních představitelů i místních občanů. Ze zpráv zasílaných na Odbor kultury se zdá, že ve většině případů proběhlo jen čištění s úpravou pramene. V některých obcích ale došlo k naplnění požadavku navazujícího kulturního pořadu, který často kreativně pracoval se vzory z tradiční lidové kultury – jako například ve Velkém Meziříčí.²¹ V jiných obcích byl akcentován politický význam. Například ve zprávě z Olší u Tišnova se píše, že „*vyčištění dvou studánek [bylo pojato] jako symbol uvítání jara, které nám v roce 1945 přineslo svobodu a nový život*“.²²

Zprávy z MNV opět přinášejí pozoruhodná zjištění ohledně ekologického stavu okresu i jeho reflexe ze strany obyvatel. Některé studánky se těšily dlouhodobé péči občanů (pionýrů), jinde zaznamenáváme radost z nově nalezených, stejně jako konstatování negativních dopadů ekonomiky na životní prostředí, které se dotýkaly i plánované akce.²³

Okresní slavnost v roce 1978

Lokální „čištění studánek“ vrcholilo v okresní slavnosti „Otvírání studánek“. Název symbolizoval odlišnost slavnosti od víceméně brigádnických akcí na lokální úrovni. Jako termín pořádání byl zvolen 5. květen s odkazem na rok 1945. Oproti místní úrovni byla okresní slavnost pod ideologickým vedením OV KSČ, organizačně se zapojoval Odbor kultury ONV, CHKO, Státní lesy, OV SSM a Okresní kulturní středisko.²⁴

Slavnost se konala na dvou místech – u Vitulčiny studánky ve Třech Studních a u Stříbrné studánky na Žákově hoře. Akce se účastnili představitelé OV KSČ, ONV, okolních MNV a MěNV, Lesních závodů, CHKO a médií (Rovnost, Čs. Televize, Čs. Rozhlas), žáci okolních škol i občané. Na úvod

20 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Soupis MNV zapojených do akce Čištění studánek v roce 1978, nefol.

21 „*Dva pionýrské oddíly si připravily básně k vítání jara a děvčata z pěveckého kroužku ‚Velka‘ přednesly a předvedly pásmo ‚Otvírání studánek‘.*“ SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MěNV Velké Meziříčí z 17. 4. 1978, nefol.

22 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MNV Olší u Tišnova – Drahotín z 24. 4. 1978, nefol.

23 Např. „*Škoda, že nám hlad po půdě bere nejen hezké studánky, které každého osvěžily v parném létě, ale i ten poslední stín stromu v remízcích, který musí ustoupit mechanisaci. Tólik na vysvětlení, proč pěkná akce musí zapadnout, neboť ji nelze v přírodě uskutečnit.*“ SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Dopis MNV Vidonín z 6. 4. 1978, nefol.

24 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Obnovení tradice „Otvírání studánek“ a její využití pro politicko výchovnou práci mezi mládeží (srpen 1978). Odbor kultury ONV ve spolupráci s Okresním domem pionýrů a mládeže a Správou CHKO Žďárské vrchy, nefol.

zazněly u Vitulčiny studánky fanfáry, následovala recitace úryvků básně Miloslava Bureše *Otvírání studánek*. Poté předal zástupce pionýrské organizace do „rukou“ ředitele Lesních závodů hlášení, jehož text byl připraven na Odboru kultury ONV, a který v mnoha částech kopíroval znění výzvy směřované na MNV. Oproti ní však akcentoval roli Sovětské armády na úkor pražského povstání (lze dovozovat, že záměrně) a obsahoval revitalizační proklamaci: „*Budeme se snažit, aby se tato nová socialistická tradice rozvinula, aby se stala symbolem nejen ochrany přírody a zachování krás naší Vysočiny, ale především symbolem pěkných a přátelských vztahů mezi lidmi celého světa.*“ (Kn-Fi 1978) Následoval projev místopředsedy ONV (viz níže).

Po projevu prezentoval soubor Horáček z Rokytna pásmo *Otvírání studánek* (jako před Ludvíkem Svobodou), včetně symbolického předání vody zástupcům KSČ a národních výborů. Fanfáry ukončily první část slavnosti. Účastníci se přesunuli ke Stříbrné studánce, kde přednesl projev vedoucí tajemník OV KSČ. Poté vystoupil „*v půvabných horáckých krojích*“ soubor Rendlíček ze Žďáru nad Sázavou,²⁵ na který navázal soubor Radost z Křižánek. Na závěr slavnosti byla zapálena vatra (Kn-Fi 1978).

Legitimizační rámce revitalizované slavnosti

Režii slavnosti držel ve svých rukou Odbor kultury ONV. Zde byly také připraveny hlavní proslovy, na čemž se ani v následujících letech nic nezměnilo. Původní koncept²⁶ byl podle dobové reportáže rozdělen na dvě části, které prezentovali oba hlavní řečníci (Kn-Fi 1978). Proslovy, ale také ostatní složky slavnosti, umisťovaly revitalizovanou slavnost do celkem čtyř legitimizačních rámců, které jí měly zaštiťovat.

Jak již bylo řečeno, první legitimizační rámec představovala tradiční lidová kultura. Vazba na ni **dořádala slavnosti historickou, ale také politickou autenticitu**. Česká lidová kultura se v dobách romantismu 19. století stala pro rodící nacionalismus kulturou českou (Horák 1933: 319–320),

25 Ještě v téže roce byl vydán scénář pásma *Otvírání studánek* Vlasty Götzingerové, který na slavnosti předvedl soubor Rendlíček ze Žďáru nad Sázavou (Götzingerová 1978). Již zaznělo, že stejnojmenné pásmo prezentoval dříve soubor Vysočina z Račína a Horáček z Rokytna. Pásmo tak prošlo vlastním vývojem. U publikovaného scénáře autorka uvádí zdroje, z nichž čerpala. Je však patrné, že předlohy upravovala. Explicitně je zmíněna Zdenka Jelínková a její *Horácké tance, Říkaďla a škádlivky* Bohuslava Pernici, *Český rok* Karla Plicky, „sborník“ *Horácké písně* (Karla Konvalinky?) a Burešovo *Otvírání studánek*. Pásmo se tak ve finální podobě skládalo z různorodých částí, což koresponduje se stylistickou i jazykovou rozmanitostí (např. „*studánečku maličkú*“ / „*milou družičku*“).

26 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Proslov z roku 1978 – Odbor kultury ONV ve spolupráci s Okresním domem pionýrů a mládeže a Správou CHKO Žďárské vrchy, nefol.

získala politický význam, a napříště se od ní začala odvíjet existence českého národa (Gellner 2003: 88). Český nacionalismus lidovou kulturu (paradoxně inverzně) líčil jako nezpochybnitelný produkt češství, statický a idealizovaný výraz českého národa. Z leninismu vycházející komunistický režim akcentoval národní rozměr budování socialismu a z českého nacionalismu mnohé přebíral – včetně těchto topoi lidové kultury (srov. Pavlicová 2015: 183–192). Díky nim představovala tradiční lidová kultura pro slavnost hlavní inspirační zdroj. V proslovech se o otvírání studánek hovořilo jako o „lidovém obyčeji Horácka“ či „starodávném zvyku“, který „téměř zanikl, byl zapomenut“. Podle aktérů revitalizace slavnosti napravovala stav věcí – obnovovala tuto „dřívější tradici na Vysočině“.²⁷ Sounáležitost slavnosti s lidovou kulturou ale demonstrovala také vystoupení národopisných souborů, stejně jako jejich kroje.

Datum konání slavnosti 5. května a voda studánek symbolizovaly vítězný boj z roku 1945. S osvobozením Sovětskou armádou se „vrátil [...] nový život, jehož symbolem byla vždy živá pramenitá voda“. Druhý legitimizační rámec tak vycházel z kolektivní paměti druhé světové války, kterou dobový režim aktivně konstruoval. V rámci soudobých paměťových studií existuje řada přístupů ke kolektivní paměti (srov. Švaříčková-Slabáková 2007). Opakovaná je skutečnost, že se jedná o sociálně sdílené konstrukce minulosti s nesporným aktuálním významem. V našem případě se jedná o paměť 2. světové války režimem prezentovanou v celospolečenském rámci, nikoliv však všemi osvojenou. Při konstrukci této kolektivní paměti docházelo k simplifikaci (zjednodušení na boj dobra se zlem), vědomému zapominání (resp. zdůrazňování pouze některých skutečností), záměrné interpretaci (vlastnímu převyprávění dějin) a aktualizaci historie („Mezi pojmy ‚včera, dnes a zítra‘ není tak velký časový úsek, vždyť jsou to jen tři desetiletí.“). Během slavnosti byla tato paměť vztažena ke Žďársku. Jeho obyvatelé byli v proslovu řazeni k vítězům druhé světové války: V kraji se soustředili partyzáni, s nimiž spolupracovali místní komunisté a obyvatelé okolních vesnic jim pomáhali. Od 60. let byla obcím v místech partyzánských bojů udělována uznání²⁸ a později i tituly „partyzánská obec“ (Partyzánská... 1980), čímž se z nich stávala místa paměti, stejně jako z budovaných památníků či partyzánských stezek. Kult partyzánů čerpal také z osobních vazeb na původní bojovníky. Od 1. poloviny 60. let začali sovětští partyzáni

²⁷ SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20.

Dopis ONV – Odbor kultury z 25. 4. 1978, nefol.

²⁸ Např. [1965] „Jihomoravský krajský výbor spolu s OV svazu protifašistických bojovníků udělil Herálci čestné uznání a čestný odznak ÚV SPB za významnou účast v boji proti fašismu“. Obecní úřad Herálec. Kronika obce Herálce I, nefol.

navazovat kontakty s obyvateli Žďárska. Navštěvovali ho individuálně,²⁹ přes media kontaktovali pamětníky bojů (Redakce 1964), a jako součásti delegací se účastnili různých oslav – například 1. máje.³⁰ Explicitní vazbu otvírání studánek na partyzány ostatně vetknul do své básně již Miroslav Bureš. V následujících letech během slavnosti recitovaná poezie s tématem partyzánů a bojů z roku 1945 tuto paměť aktualizovala. Do určité míry tak během slavností docházelo k propojování individuální paměti a režimem konstruované kolektivní paměti, i když právě v případech partyzánské války se obě mohly rozcházet. Kolektivní paměť nelze chápat jako neměnný soubor přesvědčení, ale spíše jako prostor, jehož obsah je neustále vyjednávaný, v němž se střetávají individuální paměti s prezentacemi historie ze strany různých institucí, v našem případě spíše sjednocená režimní interpretace (srov. Mayer 2009: 37–38). Jako režimní vstup do vyjednávání obsahu kolektivní paměti musíme chápat právě příležitosti s nesporným vzpomínkovým rozměrem, jako měla námi sledovaná slavnost.

Již prostřednictvím lidové kultury byla revitalizovaná slavnost provázána s Vysočinou. Třetí legitimizační rámec tuto symbolickou linii rozšiřoval, když využíval topos Vysočiny jako rodného kraje. A rodný kraj představoval lidskou hodnotu. Jak řečník konstatoval, „*láska k rodné zemi, k milovanému kraji, je jeden z nejhlubších a nejušlechtilejších lidských citů, pramenící ze dna srdce*“. Vysočina byla následně prezentována jako rodiště a inspirace českých umělců. Jejich výčet zahrnoval například Jana Karafiáta, který zachytil „*snad nejlépe spanilou čistotu a ušlechtilou podobu lidu žďárského kraje*“. Také líčení samotné Vysočiny si pohrávalo s esencialismem: „[...] *inspirovala vždy svou přirozenou krásou, mnohotaárností a prostotou*“. Proslov se hlásil k odkazu Martinů a prostřednictvím jeho inspiračních zdrojů se vracel k lidové kultuře: „*Miroslav Bureš, [je] autor[em] díla, jež přespíváno [sic!] do nejprůzračnějších tónin Bohuslava Martinů, proslavuje Vysočinu snad nejtroveleji, Otvírání studánek. Hudba tohoto světoobčana nikdy [sic!] nezapomněla na ony studánky Vysočiny, nezapomněla ani na stu[dá]nku lidové písně.*“

Čtvrtý legitimizační rámec vycházel přímo z ideologie režimu a zároveň využíval vlastní kolektivní paměť poúnorového vývoje společnosti. Revitalizovanou slavnost činil aktuální, řadil ji do kontextu soudobé společnosti a jejího směřování. Během proslovu tak byl připomenut modernistický

29 Např. „[V r. 1963] *přijel [bývalý partyzánský velitel major N. I. Melničuk] do naší vlasti, aby se po letech opět shledal s přáteli, kteří mu poskytovali pomoc v době nebezpečí a nouze, a aby znovu shlédl místa, kde ruku v ruce s našimi lidmi bojoval proti fašistickým okupantům*“. Tamtéž.

30 SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor organizační, kart.

35. Organizace oslav 1. a 9. května a výsledky soutěže NV na počest 20. výročí osvobození ČSSR Sovětskou armádou v okrese Žďár n./S, nefol.

příběh budování socialismu: Únor 1948 přinesl „*počátek budování socialismu v kraji, kde po staletí podle přísloví končil chléb a začínalo kamení*“. Vysočina se ale podle řečníka již změnila: „*Kromě starých, vzácných památek a malebné přírody [zde můžeme nalézt] i kyprou současnost [...] Horácko je nyní krásnější než dříve, protože v něm už není bídy. Buduje se, přestavuje, mění se způsob života i myšlení lidí.*“ Jak zaznělo v proslovu podle novinového článku, Vysočina byla krajem, „*jemuž tu pravou krásu vtiskl máj čtyřicátý pátý, únor čtyřicátý osmý, jemuž ty nejkrásnější verše vtiskl pracující lid se svojí rodnou Komunistickou stranou Československa*“ (Kn-Fi 1978). Také tento legitimizační rámec využíval tradiční lidovou kulturu. Revitalizovaná slavnost byla zahrnuta mezi tzv. pokrokové tradice, jimž OV KSČ ve Žďáru nad Sázavou na základě závěrů krajských a ústředních sjezdů KSČ věnoval patřičnou pozornost: „*Vedle pěstování hrdosti nad současnými úspěchy nesmíme zapomínat ani na pokrokové tradice. Naši snahou musí být [...] uchovat, ale také propagovat a nadále rozvíjet [...] revoluční tradice a pokrokové lidové zvyky Vysočiny*“ (Informace... 1978: 35, 42).

Všechny uvedené legitimizační rámce revitalizované slavnosti připomínal metodický materiál z druhé poloviny téhož roku, který se snažil zajistit její udržitelnost. Dokument zároveň připomínal ekologický záměr slavnosti:

„A tak se tento tradiční lidový zvyk, který byl již téměř zapomenut, snažíme obnovit, dát mu nový socialistický charakter, aby byl v souladu s cítěním a názory člověka socialistické společnosti. Chceme tak k racionálním občanským vztahům k okresu přidat další citové pouto k jeho přírodě, tradicím a zvykům s pocitem hrdosti na jeho minulost.“³¹

Materiál opakoval oblíbenou paralelu mezi novým životem, který přinesly květnové dny roku 1945, a pramenitou vodou a pracoval při vazbě na tradiční kulturu a rodný kraj s esencialismem, který díky jím tvrzené neměnnosti jevů zajišťoval kontinuitu umožňující revitalizaci slavnosti:

„Celá Českomoravská vysočina, zláště pak Horácko, je kraj opředěný poezií, která vyrostla ze skromných kořenů domova. Přesto, že se podstatně změnil způsob života jejich obyvatel, zůstalo ještě mnohé z někdejších starobylostí v jejím ovzduší. Toto dědictví předků zůstalo v lidech Vysočiny, přírodě a uchovávalo se ve zbytcích folklorních obyčejů.“³²

31 SOKa Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Obnovení tradice „Otvírání studánek“ a její využití pro politicko výchovnou práci mezi mládeží (srpen 1978). Odbor kultury ONV ve spolupráci s Okresním domem pionýrů a mládeže a Správou CHKO Žďárské vrchy, nefol.

32 Tamtéž.

Co je důležité, metodika požadovala zařazení otvírání studánek do okresního JPKVČ, což se také skutečně stalo. Každoročně měl být opakován vyzkoušený model:

„Národním výborům v okrese bude doporučováno organizování místních slavností, ve spolupráci s místními složkami NF a školami. Národopisné soubory i ostatní soubory ŽUČ budou vedeny k tomu, aby na těchto místních slavnostech předvedly vhodný kulturní program.“

Tyto akce měly následně nalézt zastřešení v celookresní slavnosti u Stříbrné studánky, realizace na dvou místech neměla být nikoliv překvapivě opakována.³³

Okresní slavnost v letech 1979–1989

V následujících letech zajišťovaly průběh okresního otvírání studánek tytéž subjekty, které do ní byly integrovány, a slavnost udržovala stálou strukturu. Po úvodních fanfárách trubačů státních lesů a PO SSM následovalo hlášení zástupce pionýrů – vyhodnocení okresní soutěže čištění studánek s pozměněným názvem „Za Vysočinu krásnější“. Soutěž byla zároveň rozšířena na další aktivity směřující k péči o životní prostředí. Odborem kultury připravený proslov přednesl většinou již jen zástupce (předseda) ONV, následoval kulturní program sestávající z pásem národopisných souborů ze žďárského okresu (střídaly se soubory Rendlíček ze Žďaru nad Sázavou, Horáček z Rokytna, Radost z Křižánek, Krejčárek z Dolní Rožínky a Doubraváček z Doubravníku). Soubory předváděly pásma pod názvy: Královničky, Otvírání jara a Vítání jara. „Folklorní pásma Vynášení Moreny a Vítání jara“ předvedly ale v roce 1984 také pionýrské pěvecké sbory Včelka a Včelíčka z Velkého Meziříčí. Součástí kulturního programu byly recitace (tzv. angažovaná tvorba a básně opěvující osvobození), vystoupení pěveckých sborů a dechových hudeb. V některých letech se program přesouval od Stříbrné studánky na nedaleké místo „u lomu“, kde často vzplály vaty. Zástupci moci (tzv. delegace – představitelé OV KSČ, ONV a organizací NF) se proti tomu odebírali k nedaleké lovecké chatě Eleonorce, kde pro ně bylo, podle finančních možností ONV, přichystáno pohoštění. Bohatší program býval v letech vybraných výročí, například v roce 1980 – 10 let CHKO Žďárské vrchy, v roce 1983 – 35 let od únorového převratu, v roce 1985 – 40 let od konce války a v roce 1988 – 40 let od únorového převratu. V těchto letech byly delegace představitelů moci početnější a zahrnovaly

33 Tamtéž.

i sovětské partyzány. Hosté byli do programu zapojováni zdravicemi, besedami apod. V choreografii slavnosti se pak opakovalo symbolické předávání vody, na příjezdových cestách byly postaveny informační panely aj.³⁴

Lokální slavnosti v letech 1979–1989

Nikoliv nevýznamným krokem v šíření slavnosti okresem Žďár nad Sázavou byl nepřímý nátlak na lokální autority zahrnutím „Otvírání studánek“ do formulářů JPKVČ rozesílaných na MNV. Explicitně se objevují mezi *Hlavními politickými a kulturními výročími* od roku 1980 (celkem formulář obsahoval 34 svátků). Akce tak byla posunuta do úrovně oslav například narození Husáka, Lenina, Engelse, Gottwalda či Zápotockého, výročí Svárovske stávky, svržení atomové bomby na Hirošimu, výročí různých sjezdů a kongresů, ale také oslav 1. máje, MDŽ či VŘSR, a v tomto roce i spartakiády.³⁵

Odbor kultury ONV se však i nadále snažil šířit slavnost v samostatných kampaních. V roce 1983 byla vedena s ohledem na půlkulaté výročí únorového převratu. U akce došlo k rozšíření jejího ekologického záběru, měla se rozšířit na celý „úsek ochrany přírody a životního prostředí v místě“.³⁶ Podle dobového chápání se jednalo o výsadbu keřů a stromů, ale také o sběr surovin, úklid odpadků, úpravu veřejných prostranství, čištění vodních toků, a pochopitelně také studánek.

Ze zasláných zpráv víme, že se do průběhu stále zapojovaly různé organizace i jednotlivci (často pionýři, ale také myslivci či chataři). Avšak navazující slavnost se na většině míst nekonala, ať již kvůli chybějícím „*patříčným podmínkám*“ (Zvole)³⁷ či dosavadnímu nepřijetí slavnosti ze strany obyvatel (Nedvědice).³⁸ V některých obcích ale plnili představy Odboru kultury a slavnost s kulturním pořadem pořádali (například v Dolních Loučkách, Strážku, Velké Losenici či Vidoníně), jinde pojímali otvírání studánek kreativně – například organizovali pochody občanů (v Borači a Svatce).³⁹ Nesmíme

34 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Jednotlivé zprávy o organizaci a programu Otvírání studánek v letech 1979–1989, nefol.

35 SOKA Žďár nad Sázavou, MNV Vír, kart. 5, inv. č. 122. Jednotný plán kulturně výchovné činnosti na rok 1980, fol. 71–72.

36 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Přípis ONV – Odboru kultury všem NV v okrese z 9. 4. 1983 nefol.

37 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. MNV Zvole: Zajištění významných akcí a výročí v pololetí 1983 – sdělení, nefol.

38 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. MNV Nedvědice: Údržba zeleně, Otvírání studánek, 5. 5. 1983, nefol.

39 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Odpovědi na přípis ONV ohledně Otvírání studánek, 1983, nefol.

zapomenout také na obce v okolí Stříbrné studánky, jejichž občané se účastnili okresní akce.⁴⁰ Neuspokojivá situace ohledně pořádání místních slavností zjištěná v roce 1983 patrně vedla hned následujícího roku k další kampani směřované do obcí okresu s explicitnější metodikou.

Kampaň z roku 1984 se nesla v naléhavějším tónu: „*Je nutné, aby všechny národní výbory věnovaly této společensky významné záležitosti pozornost a pochopení.*“ Jejím cílem bylo „*dosáhnout zvýšeného úsilí v ochraně přírody a životního prostředí, zejména zvýrazněním významu čisté vody jako symbolu života*“. Výzva směřovaná na MNV zahrnovala tři metodické pokyny. První se týkal úpravy studánky, aby mohla sloužit jako zdroj pitné vody. Další obsahoval soupis studánek v jednotlivých polesích. Samostatný metodický pokyn se vztahoval k slavnosti. Zaměřoval se na její organizaci a obsah, který měl v lokálních podmínkách kopírovat průběh okresní slavnosti. V úvodu měli zástupci PO SSM zhodnotit akci „*Za Vysočinu krásnější*“, následovat měl projev předsedy NV (včetně např. vyhodnocování jarních směn NF či připomenutí oficiálních výzev k péči o životní prostředí). Kulturní program měly zajistit základní školy. Metodika obsahovala i scénář – ukázkou z *Pásma Otvírání studánek*. Textově sestávalo z téměř nezřetelně upravených Burešových veršů, které byly proloženy celkem třemi komentáři opakujícími legitimizační rámce slavnosti: První se vracel do minulosti – ke zdroji revitalizované slavnosti v tradiční lidové kultuře: „*Po dlouhá léta, vždy s příchodem jara, žila Vysočina ve znamení tohoto krásného lidového zvyku, jehož hlavními nositeli byly děti. V tomto starodávném zvyku bylo mnoho vroucnosti a hlubokého vztahu člověk[a] k domovu.*“ Druhý komentář postuloval potřebu obnovy slavnosti – „*Starodávný zvyk čištění studánek už téměř zanikl, byl zapomenut. Proto také ubylo studánek, ve kterých se tak svěže zrcadlí obloha Vysočiny.*“ Poslední se vztahoval k současnosti, revitalizaci slavnosti, stejně jako k dalším legitimizačním rámcům a ekologickému účelu:

„Aby nám byly krásné studánky zachovány – pro radost i k užítku, byl obnoven tento tradiční obyčej Horácka. A ještě navíc byl dán tomuto krásnému odkazu našich předků nový obsah a životnost. Každoročně v květnových dnech na počest příchodu Sovětské armády, kdy se k nám vrátil nový život, čistí děti – pionýři a svazáci studánky.“⁴¹

40 SOkA Žďár nad Sázavou, MNV Herálec, pč. 16, bal. 6. Májové oslavy v roce 1983 – Herálec, fol. 104.

41 SOkA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Otvírání studánek v r. 1984, nefol.

Závěry

Revitalizace slavnosti Otvírání studánek proběhla za účelem osvěty, ale také dílčího řešení ekologického problému, jehož si již nebylo možné v 70. letech minulého století nevídat: „*Hlavním cílem této společensko-politické akce je zaktivizovat širokou veřejnost – NV, organizace NF, PO SSM – k většímu zájmu na ochraně přírody a životního prostředí.*“⁴² Slavnost byla vystavěna okolo vody a jejího významu „*nejen pro člověka, ale i pro všechny život v přírodě*“, jak zaznívalo v proslovech v různých obměnách.⁴³ K vodě jako tématu slavnosti se později připojovaly další – například od 80. let znečištěné ovzduší. Nazírání ekologického problému však zůstávalo omezeno dobovými limity. Například „*negativní doprovodné jevy socialistické zeměd. velkovýroby*“ byly sice v proslovech slavnosti uznávány, avšak zároveň zlehčovány.⁴⁴ Problematika životního prostředí byla vnímána důsledně antropocentricky a v kontextu režimních politických cílů: „*Vždyť péči o životní prostředí musíme považovat za důležitý úsek životní úrovně obyvatelstva.*“ Na mysli byla „*péče o prostředí pro práci, bydlení a rekreaci*“. Žďárské vrchy, kde se okresní slavnost konala, byly přitom chápány jako prostor pro rekreaci pracujících.⁴⁵

K zaštitění revitalizace slavnosti však její primární ekologický účel v 70. letech 20. století nedostačoval. K jejímu opodstatnění aktéři využívali čtyři legitimizační rámce a otázkou zůstává, do jaké míry byli či nebyli nuceni některé z nich zapojit (srov. Pavlicová – Uhlíková 2018). Vůči účastníkům i veřejnosti deklarovali, že slavnost vychází z tradiční lidové kultury, je provázaná s Vysočinou, a prostřednictvím vody jako zdroje nového života, květnovým časem a místem konání upomíná partyzánské boje a osvobození země v roce 1945. Zároveň jako tzv. pokroková tradice vychovává a naplňuje socialistického člověka.

Aktéři používali obecně srozumitelná topoi a narace: Topos tradiční lidové kultury jakožto historicky autentické české kultury, neměnné entity, jejíž zbytky se tu a tam dochovaly, umožňoval aktérům „obnovu“ slavnosti. Topos Vysočiny jako rodného kraje byl vázán k představám prosté, avšak zároveň líbezné končiny, oplývající zachovalou přírodní krásou, a jejich čistých a ušlechtilých obyvatel. Významnou roli hrála

42 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Organizace a program Otvírání studánek v r. 1982, nefol.

43 Obecní úřad Herálec. Kronika obce Herálce III, s. 29.

44 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Projev z roku 1985, nefol.

45 SOKA Žďár nad Sázavou, ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Projev z roku 1983, nefol.

také režimem konstruovaná kolektivní paměť vítězných bojů proti německému nacismu z roku 1945, stejně jako modernistický příběh budování socialismu v zemi.

Takové množství legitimizačních rámců revitalizované slavnosti snad ani nevyplývalo ze **sebeuvědomění představitelů režimu o jeho nevěrohodnosti** a neschopnosti nadchnout jedním příběhem. Ostatně by se jednalo o přirozenou situaci v moderních společnostech, kdy funkčnosti sociálních performancí napříč populací není jednoduché dosáhnout (Alexander 2011: 27–28). Okresní slavnost byla koncipována pro úzký okruh účastníků a obyvatelstvo okresu zapojovala pouze symbolicky prostřednictvím vyhlášení výsledků celookresní soutěže. Aktéři spíše při revitalizaci kalkulovali se synergií elementů, jak známe z dřívější doby například z různých poutních míst či devocionálií, které využívaly celou řadu katolických kultů. Na stranu druhou, jak již bylo poukázáno v souvislosti s kolektivní pamětí i mocensko-kognitivním charakterem slavností moderních společností, tím, že legitimizační rámce byly performativně v průběhu slavnosti prezentovány, vstupovaly do veřejného prostoru a zde vyjednávaly svoji platnost, což se týkalo také schémat, z nichž vycházely.

Samotný úspěch revitalizace otvírání studánek na lokální úrovni určovaly místní kontexty. I přes veškerou snahu se Odboru kultury ONV Žďár nad Sázavou nepodařilo k ní přimět všechny obce. Netečnost lokálních autorit, popřípadě objektivní překážky, včetně nezájmu obyvatel, nebylo možné zlomit. V tomto smyslu musíme konstatovat určitou bezzubost režimu, i když ve specifickém případě.

Otvírání studánek se postupem doby dočkalo celospolečenské pozornosti. Vedle samostatné linie šíření mezí ekologickou mládeží k ní v mnohém jistě přispěly i zpravodajské přenosy ze Žďárska, respektive od Stříbrné studánky. Tím ovšem role médií nekončila. Na začátku 80. let proběhla rozhlasová, na péči o životní prostředí zaměřená výchovně vzdělávací hra *Otvírání studánek* pro děti 1. stupně ZŠ. Hra měla své doplňkové vysílání v televizi,⁴⁶ stejně jako prostor v periodickém tisku (Např. Kolář 1981). Obdobná soutěž proběhla ještě v roce 1986 (*Otvírání... 1986*). V průběhu 70. a 80. let se tak s ekologickou akcí zaměřenu na čištění studánek (např. *Rubrika... 1976*), ale také související slavností (**např. *Otvírání... 1985***) setkáváme napříč českými zeměmi.

Ekologický a režimem málo ovlivňovaný obsah místní slavnosti způsobil, že otvírání studánek přežilo na Žďársku rok 1989.⁴⁷ Bez neustálé podpory

46 SOkA Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. *Otvírání studánek* (pokyn pro OV a ZO ČSOP), nefol.

47 SOkA Žďár nad Sázavou, MNV Sněžné, bal. 10, část 2. Plán práce školské a kulturní komise při MNV Sněžné na 1. pololetí 1990, fol. 2.

okresní státní správy však akce na mnoha místech v následujících letech zanikala. Někde byla slavnost transformována a dočkala se i opětovného obnovování.⁴⁸ V dotazníkovém šetření z roku 2008 zjišťujeme, že ze 159 lokalit okresu se v 11 z nich konaly „obyčejně otevírání, čištění a svěcení pramenů nebo studánek“ (Bory, Bystřice nad Pernštejnem, Dolní Rožínka, Herálec, Lísek, Nové Město na Moravě, Nové Veselí, Pavlov, Radostín, Tři Studně, Velké Meziříčí) (*Výsledky...* 2008). A se slavností otvírání studánek se na Žďársku setkáváme dodnes.

Únor 2021

Archivní prameny

SOkA Blanko

MNV Svalov, kart. 2, inv. č. 23. Volební programy 1971–1980.

SOkA Žďár nad Sázavou

MNV Fryšava, kart. 3, inv. č. 73. Zprávy o činnosti MNV 1976–1982.

MNV Herálec pč. 16, bal. 6. Plány a hodnocení činnosti MNV a organizací NF.

MNV Sněžné, bal. 10, část 2. Komise školská a kulturní.

MNV Vír, kart. 5, inv. č. 122. Jednotný plán kulturně výchovné činnosti.

ONV Žďár nad Sázavou, Národní fronta, kart. 28, inv. č. 312. Zápisy z komisí pro oslavy 1978–1979.

ONV Žďár nad Sázavou, Odbor kultury, kart. 20. Zajištění konání akce „Otvírání studánek“.

ONV Žďár nad Sázavou, Odbor organizační, kart. 35. Oslavy různých politických výročí.

Obecní úřad Herálec

Kronika obce Herálce I [1924–1971].

Kronika obce Herálce III [1980–1986].

Tištěné prameny a edice pramenů

Ak. 1976. Čištění studánek. *Vysočina*, 10. června 1976.

Blecha, Václav. 1980. Chraňme naše společné bohatství. *Rudé právo*, 3. září 1980.

⁴⁸ Např. ve Třech Studních čerpá z místní vazby na Bohuslava Martinů (*Otvírání...* 2019).

- Bureš, Miloslav. 1955. *Otvírání studánek*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství.
- Götzingarová, Vlasta. 1978. *U studánky*. Žďár nad Sázavou: Okresní kulturní středisko.
- Götzingarová, Vlasta. 1984. *Otevírání studánek dětského folklóru*. Žďár nad Sázavou: Krajský dům pionýrů a mládeže v Brně – Krajské kulturní středisko v Brně.
- Grabmüller a kol. 1970. *Ochrana přírody v Jihomoravském kraji. 1960/1970. Deset let Krajského střediska Státní památkové péče a ochrany přírody v Brně*. Brno: KSSPPOP.
- Husník, O. 1966. Vítání jara. *Vedoucí pionýrů* 18, 3, 24. března 1966: 21.
- Informace z plenárního zasedání OV KSČ k ideologické práci. 1978. *Stranické informace OV KSČ Žďár nad Sázavou*, prosinec 1978: 29–43.
- Kn-Fi. 1978. Pokrokové tradice Horácka – OTVÍRÁNÍ STUDÁNEK. *Vysočina*, 12. května 1978.
- Kolář, Bohumil. 1981. Otvírání studánek aneb hra na vodníky nejen pro děti. *Květy* 31, 17, 30. dubna 1981: 46.
- Macková, Jaroslava. 1961. Na Severáček vyprodáno. *Lidová tvořivost. Časopis pro soubory lidové tvořivosti* 12, 5. květen 1961: 104.
- Olšanská, Eva. 1974. Jaro v Tisu. O lepším životním prostředí nelze jen mluvit. *Rudé právo* 54–55, 72, 26. března 1974: 5.
- Otvírání studánek. 1985. *Květy* 35, 27, 11. července 1985: 12.
- Otvírání studánek. Anketní lístek. 1986. *Vlasta* 40, 14, 31. března – 4. dubna 1986: 21.
- Partyzánská obec. 1980. *Informace ONV Žďár nad Sázavou* 2, duben 1980: 8–10.
- Redakce. 1964. Ohlasy na výzvu POMOZTE HLEDAT. Občané píší SOVĚTSKÝM PARTYZÁNŮM. *Vysočina*, 7. května 1964.
- Rubrika činů, které stojí za pozornost. 1976. *Květy* 26, 24, 10. června 1976: 54.
- Směrnice pro hospodářský a sociální rozvoj ČSSR v letech 1976–1980. 1976. *Příloha Rudého práva*, 21. dubna 1976: 4.
- Soudruh prezident Ludvík Svoboda na rodné Vysočině. 1970. *Vysočina*, 2. července 1970.
- Zedníková, Irma. 1957. K premiéře Souboru Vysoké školy železniční. *Lidová tvořivost. Časopis pro soubory lidové tvořivosti* 8, 7, 6. července 1957: 163.
- Zouhar, Vít – Coufalová, Gabriela (eds.). 2017. *Milý příteli Bureši. Dopisy Bohuslava Martinů Miloslavu Burešovi*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Internetové zdroje

- Kružíková Eva. 2009. Právo životního prostředí. In: Bobek, Michal – Molek, Pavel – Šimíček, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví* [online]. Brno: Mezinárodní politologický ústav – Masarykova univerzita: 652–669. [2020-04-18]. Dostupné z: <http://www.komunistickepravo.cz>.
- Otvírání studánek*. Česko-Slovenská filmová databáze [online]. [2020-04-01]. Dostupné z: <https://www.csfd.cz/film/264674-otvirani-studanek/komentare>.
- Kaňka, Petr. 2004. *Otvírání studánek* [online]. Dokument. Česká televize. [2020-04-02]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1108288902-otvirani-studanek>.
- Otvírání studánek* [online]. 2019. Obec Tři Studně. [2020-04-19]. Dostupné z: <https://www.tristudne.cz/cz/otvirani-studanek>.
- Putování za studánkami* [online]. 2019. Obec Vlčkov. [2020-04-06]. Dostupné z: <http://www.vlckov.cz/putovani-za-studankami>.
- Schauerová, Alena. 2006. Götzingerová, Alena. In: *O folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v oblasti dětského folkloru* [online]. Strážnice: NÚLK. [2020-04-05]. Dostupné: <http://nul.k.nul.k.cz/wp-content/uploads/2017/01/Od-folkloru-k-folklorismu.-Slovník-folklorn%C3%ADho-hnut%C3%ADv-oblasti-detskeho-folkloru.pdf>.
- Výsledky výzkumu Současná podoba lidové kultury v ČR. Obvyčejové tradice* [online]. 2008. Národní ústav lidové kultury. [2020-04-29]. <http://old.lidovakultura.cz/dotazniky/08/start.php>.

Literatura

- Alexander, Jeffrey. 2011. *Performance and Power*. Cambridge: Polity.
- Čeřovský, Jan. 1965. *Vznik, vývoj a současný stav ochrany přírody ve světě i u nás*. Praha: Sbor ochrany přírody.
- Čeřovský, Jan. 2012. Historický vývoj ochrany přírody a krajiny v ČR. In: Machar, Ivo – Drobilová, Linda a kol.: *Ochrana přírody a krajiny v České republice*. I. díl. Olomouc: Univerzita Palackého: 65–81.
- Gellner, Ernest. 2003. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Hobsbawm, Eric. 2000¹⁵. Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press: 1–15.
- Horák, Jiří. 1933. Národopis československý. (Přehledný nástin). In: Horák, Jiří – Matiegka, Jindřich – Weigner, Karel (eds.): *Československá vlastivěda. Svazek druhý. Člověk*. Praha: SFINX.

- Janča, Zdeněk. 1979. Využívání poznatků vědeckotechnické revoluce k cílevědomému rozvoji životního prostředí – cílem hnutí Brontosaurus. *Památky a příroda. Časopis státní památkové péče a ochrany přírody* 4, 1: 49–53.
- Linton, Ralph. 1943. Nativistic Movements. *American Anthropologist* 45: 230–240.
- Lukes, Steven. 1975. Political Ritual and Social Integration. *Sociology* 9, 2: 289–308.
- Mayer, Françoise. 2009. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha: Argo.
- Olšáková, Doubravka – Janáč, Jiří. 2018. *Kult jednoty. Stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*. Praha: Academia.
- Pavlicová, Martina. 2015. Folklor a folklorismus v historické a sociální perspektivě. In: Křížová, Alena – Pavlicová, Martina – Válka, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Ústav evropské etnologie: 165–204.
- Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie. 2018. „Něco za něco...“. Folklorní hnutí v českých zemích ve světle totalitární kulturní politiky. *Český lid* 105, 2: 177–197.
- Sova, Václav. 1978. *Životní úroveň a její plánování*. Praha: Svoboda.
- Šima, Karel. 2017. Od rituálů a obyčejů k performancím aneb jak studovat festivity moderní doby. *Studia Ethnologica Pragensia* 8, 1: 17–49.
- Švaříčková-Slabáková, Radmila. 2007. O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích. *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2: 232–255.